

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА УСВІДОМЛЕННЯ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ

Шиловська О.М.

Шиловська О.М. Вплив особистісних характеристик дітей молодшого шкільного віку на усвідомлення власного досвіду

У статті розкрито результати дослідження, спрямованого на виявлення впливу особистісних якостей дитини на породження різних типів текстів-нарративів дітьми молодшого шкільного віку. Виявлено також зовнішні чинники, які впливають на усвідомлення дитиною власного досвіду.

Ключові слова: *нарратив, емоційно-позитивний тип нарративу, емоційно-негативний тип нарративу, амбівалентний тип нарративу.*

Шиловская Е.Н. Воздействие личностных качеств детей младшего школьного возраста на осознание собственного опыта

В статье рассмотрены результаты исследования, направленного на выявление влияния личностных качеств детей на порождение разных типов тестов-нарративов детьми младшего школьного возраста. Выявлены также внешние факторы, влияющие на осознание ребенком собственного опыта.

Ключевые слова: *нарратив, эмоционально-позитивный тип нарратива, эмоционально-негативный тип нарратива, амбивалентный тип нарратива.*

Молодший шкільний вік – це вік позитивних змін і перетворень, що проходять з особистістю дитини. Тому так важливий рівень досягнень, що здійснюється дитиною на кожному віковому етапі. Якщо в цьому віці дитина не відчує радість пізнання, не набуде впевненості у своїх здібностях і можливостях, зробити це в подальшому буде значно складніше.

Зауважимо, що дитина молодшого шкільного віку знаходиться у значній емоційній залежності від дорослого, зокрема, від вчителя. Так званий емоційний голод – потреба дитини в позитивних емоціях значимого дорослого – багато в чому визначає поведінку дитини та формування її особистості.

Набуття навичок соціальної взаємодії з групою ровесників і вміння знаходити друзів є одним із важливих етапів розвитку дитини даного віку. Практика узгодженості в спілкуванні веде до розвитку у дитини здатності будувати рівноправне співробітництво із своїми ровесниками, що відрізняються між собою думками та почуттями.

В системі міжособистісних стосунків дитини з іншими людьми – з дорослими та ровесниками – у неї виникає і розвивається складна гама почуттів, що характеризує її вже як соціалізовану людину. Перш за все

це прагнення дитини не лише до самоствердження, але й до конкуренції з іншими людьми. Це почуття відповідальності, яке представляє собою здатність дитини розуміти ситуацію і відповідати існуючим у соціальному просторі нормативам. Крім того, позитивною якістю соціального і особистісного розвитку дитини є її доброзичливе ставлення до інших людей, що при безпосередньому спілкуванні виражається у внутрішньому почутті довіри до них. [1]

Вся система взаємодії дитини з оточуючим світом обумовлює не лише розвиток особистості, але й сприйняття дитиною життєвих подій. Метою нашого дослідження було встановлення взаємозв'язку між формуванням особистісних якостей дитини та особливостями усвідомлення нею власного досвіду.

Досліджуваними виступали діти молодшого шкільного віку, а саме учні четвертих класів спеціалізованої середньої загальноосвітньої школи I ступеня №312 з поглибленим вивченням іноземної мови. Досліджуваним було запропоновано написати розповідь на тему «Чим я пишаюся в своєму житті і що б мені хотілося змінити». Застосування процедури контент аналізу дало змогу виокремити теми, які розкривалися в дитячих розповідях.

З метою виявлення особистісних особливостей молодшого школяра був застосований дитячий особистісний опитувальник Кеттела. [2]

В подальшому була проведена процедура кореляційного аналізу із застосуванням коефіцієнта кореляції Пірсона, з метою встановлення залежності між особистісними якостями дитини та процесом породження наративів. В результаті проведеного кореляційного аналізу було встановлено, що тема «пишаюсь, що маю друзів» позитивно корелює з темою «пишаюсь своїми знаннями» (КК 0,52), «пишаюсь своїм класом» (0,46), «пишаюсь, що я українець» (0,48), «нічого не хочу змінювати в житті» (0,47), кількістю речень, що описують ті життєві події чи моменти, якими дитина пишається (0,43) та має негативну кореляцію із чинником «наївність/хитрість» за Кеттелом (-0,41). Аналіз встановлених кореляційних зв'язків дозволяє припустити, що при задоволенні потреби дитини у визнанні та повазі (маю друзів, пишаюсь класом) та успішності у ведучій у даному віці діяльності (навчанні) дитина, радше за все, буде породжувати емоційно-позитивний тип наративу. На нашу думку, дане припущення підтверджує чинник «нічого не хочу змінювати в житті». Заслугує на увагу й негативна кореляція із чинником «наївність/хитрість», який у молодшому шкільному віці, на думку дослідників [2], має специфічний прояв, а саме дитина, що має високі показники за даним чинником, краще знає особливості характеру близь-

ких їй дорослих, краще вміє використовувати їхні слабкості у власних інтересах. Низький показник характерний для наївних, сентиментальних, довірливих дітей. Тобто, з одного боку, вже у даному віці формується схильність до маніпулювання оточуючими, а з іншого, дитина залишається досить наивною та відкритою. Негативна кореляція даного показника з чинником «пишаюсь, що маю друзів», на нашу думку, свідчить про те, що при відсутності даних рис або ж їх невираженості у характері дитини вона більш пристосована соціально, швидко знаходить друзів, комфортно почуває себе у класі. Крім того, за даних умов, можливо, починає формуватися ставлення до себе, як до члена суспільства («пишаюсь, що я українець»).

На підтвердження чи, навпаки, спростування даного припущення ми проаналізували кореляційні зв'язки з чинником «пишаюсь, що я українець». Позитивно виявилась кореляція із наступними показниками «пишаюсь своїм класом» (0,56), «змінити екологію на Україні» (0,54), «змінити соціальну та економічну ситуацію в країні» (0,54). Аналіз кореляційних зв'язків дає підстави для висновку, що вже у молодшому шкільному віці у дитини починає формуватися соціальна складова самосвідомості. Вона починає аналізувати процеси, що проходять у суспільстві з точки зору члена даного суспільства.

Крім того, за результатами нашого дослідження дитина молодшого шкільного віку включена в систему цінностей, характерну для дорослого світу (чинник «низька/висока сумлінність» Кеттел). Позитивну кореляцію з даним чинником мають наступні теми, що були висвітлені у нарративних розповідях дітей: «пишаюсь, що проживаю у Києві» (0,46), «пишаюсь своїм класом» (0,69), «віра в Бога» (0,68). Зрозуміло, що у даному віці включення в систему цінностей залежить від оточення дитини. Однак, на наш погляд, якщо молодший школяр у своїй розповіді висвітлює саме ці теми, можна припустити, що певні цінності набувають особистісного значення, включаються в систему «Я-концепції». Нам видається також доцільним зупинитися на темі «віра в Бога». Цікаво, що дана тема розкривається в контексті, що дитина не бажає щось кардинально змінювати в своєму житті, хороші вчинки, думки людини призведуть до хорошого життя, а за негативні – рано чи пізно прийдеться розплачуватися. Однак таке сприйняття життєвої ситуації ніякою мірою не варто сприймати як фатальне. Радше за все, мова йде про початок формування внутрішніх моральних принципів на основі включення в систему цінностей значимих дорослих і власне прийняття даної ціннісної системи.

Нас також зацікавили кореляційні зв'язки, що були встановлені з чинником «пишаюся, що допомагаю рідним». Позитивно корелюють з

даним чинником наступні: «пишаюсь дідузем чи бабусею» (0,60), «змінити стосунки з братом чи сестрою» (0,40), «змінити ставлення до себе батьків» (0,46), «змінити успіхи в навчанні» (0,47), «кількість речень, що розкривають тему, чим я пишаюсь» (0,41), «кількість речень, що розкривають тему, що б я хотів змінити» (0,42). На нашу думку, на основі встановлених кореляційних зв'язків можна зробити висновок, що в даному випадку тема «пишаюсь, що допомагаю рідним» є своєрідним захисним механізмом у дитини. Звернемо увагу на те, що в даному випадку з членів сім'ї позитивна оцінка надається лише дідуся та бабусі і прослідковується прагнення змінити стосунки з іншими членами сім'ї, а також успішність у навчанні. Можна припустити, що у визначальних соціальних сферах «сім'я» та «школа» дитина почуває себе не досить комфортно.

На підтвердження нашої думки ми проаналізували кореляційні зв'язки, що були встановлені з показником «пишаюсь дідузем чи бабусею». Позитивну кореляцію мали наступні змінні: «пишаюсь досягненнями брата чи сестри» (0,59), «пишаюсь, що допомагаю рідним» (0,60), «змінити ставлення до себе батьків» (0,51), «змінити успіхи у навчанні» ((0,62), «змінити – мати більше друзів» (0,41). Негативну кореляцію було встановлено з показником «низький/високий рівень інтелекту» за Кеттелом (-0,46). Встановлені зв'язки емпірично підтверджують перше сприйняття дитячих текстів, а саме: є розповіді, в яких дитина пишається виключно власним оточенням, при цьому, як правило, бажаючи змінити ставлення цього оточення до себе. В деяких дитячих розповідях зустрічаються фрази, зміст яких можна звести до тези «в собі мені нічим пишатися». На нашу думку, це свідчить про неприйняття дитиною власної особистості, про сприйняття себе як неуспішної в системі «школа», «друзі» та відчуття того, що її, як особистість, не приймають батьки. Саме тому акцент зміщений на дідуся та бабусю, як осіб, які приймають, розуміють та підтримують, а можливо не ставлять тих цілей, яких дитина в даній проміжок часу не в змозі досягнути.

Нас зацікавило, чи пов'язано це якимось чином з тими особистісними особливостями дитини, які нами досліджувалися. Виявилось, що дані показники позитивно корелюють з чинником «самовпевненість/гордовитість» за Кеттелом. («пишаюсь досягненнями брата чи сестри» (0,40), «пишаюсь дідузем чи бабусею» (0,46), «невідповідність темі» (0,42)) Наявність високих оцінок за даним показником може свідчити про невротичний стан чи невроз у дитини, стан депресії або пережиту психічну травму.

Таким чином, наше підтверджується наше припущення про те, що опис у тексті зовнішніх об'єктів, якими пишається дитини є наслідком

захисних механізмів, неприйняття власної особистості, неприйняття дитини значимим оточенням. Крім того, в даних текстах з'являється частина речень, іноді значна частина, яка не відповідає заданій темі. Дитина може розповідати про що завгодно: де, коли і як відпочивала, в деталях описати свою домашню тварину, розповісти про пору року і погоду тощо. Можливо, в даному випадку, мова йде про певний вид «перерваного нарративу», коли внутрішньо відчуючи напруження, дискомфорт, досліджуваний шукає можливість перейти з теми, яка хвилює на зовсім нейтральну. Однак дане припущення потребує глибшого дослідження.

Тема «пишаюсь досягненнями брата чи сестри» позитивно корелює з темою «змінити ставлення до себе батьків» (0,45), «загальна кількість речень» (0,49), «кількість речень, що розкривають тему, чим я пишаюсь» (0,53), шкалою «розслабленість/напруження» (0,41) і негативно корелює зі шкалою «рівень інтелекту» (-0,40). Аналіз встановлених кореляційних зв'язків дає змогу зробити висновок, що дитина пишається досягненнями третьої особи, перш за все, переживаючи певне незадоволення ставленням до себе батьків. На нашу думку, в період молодшого шкільного віку таке ставлення обумовлено рівнем успішності дитини в навчанні. Даний висновок підтверджується негативною кореляцією з показником «рівень інтелекту». Неможливість відповідати очікуванням батьків призводить до того, що дитина пишається не своїми досягненнями, а досягненнями значущих рідних, досить детально їх описуючи. В свою чергу це може бути причиною збудження, немотивованого неспокою, або ж навпаки, спокою та млявості (можливо, як захисного механізму), про що свідчить позитивна кореляція з чинником «розслабленість/напруження».

Ми розглянули та проаналізували, які причини можуть впливати на те, що дитина пишається кимось, окрім себе. Звернули увагу на елементи формування самосвідомості у молодшого школяра. Однак нас також цікавить, за яких умов дитина пишається власними рисами, якостями, здібностями, досягненнями, описуючи при цьому позитивні події, які відбувалися в її житті. На наш погляд, тема нарративу, яку ми задали «Чим я пишаюся в своєму житті і що б я хотів змінити» розкриває, які особисті фактори можуть впливати на усвідомлення дитиною життєвих подій, які чинники призводять до неприйняття чи часткового неприйняття подій власного життя.

Цікаво, що в кожному із чотирьох класів після інструкції експериментатора знаходилося кілька дітей, які відразу зауважували, що їм нічим пишатися у своєму житті («ще досить мало прожив», «нічого не досяг», «нічого не виходить», «зовсім немає, чим пишатися», «я невдач-

ник», «в мене нічого не виходить» тощо). В контексті сказаного доцільно зупинитися на можливих причинах даного явища.

Тема «не пишаюся нічим», яка була виокремлена в розповідях дітей позитивно корелює з чинниками «емоційна стабільність/нестабільність» (0,46), «змінити стосунки з братом чи сестрою» (0,41), «змінити ставлення до себе батьків» (0,43). Як відомо, діти, що отримали високу оцінку за шкалою «емоційна стабільність/нестабільність» характеризуються як достатньо врівноважені, з розумною поведінкою, низькі показники свідчать про непостійність у взаєминах та інтересах, мінливість, ухилення від труднощів. Виходячи з цього таке сприйняття власного життя обумовлено або ж емоційною нестабільністю дитини, реактивністю її нервової системи, або ж, в іншому випадку, досить критичним аналізом подій, що відбуваються. Підтвердженням нашого припущення є позитивна кореляція з показниками «змінити ставлення до себе батьків» та «змінити стосунки з братом чи сестрою». Таким чином, поява в дитячих розповідях теми «нічим не пишаюся в своєму житті» обумовлена як особливостями дитини (зокрема, її нервової системи та емоційною стабільністю, можливо, схильністю до аналізу подій, що відбуваються), так і зовнішніми чинниками (стосунками в сім'ї).

І, нарешті, зупинимось на тих факторах, за яких пишається власне собою і розкриває це у тексті. Тема «пишаюся особистими рисами» позитивно корелює з чинником «пишаюся своїми здібностями» (0,41), «змінити – мати більше друзів» (0,59), змінити свій стан здоров'я» (0,41), шкалою «твердість/м'якосердечність» (0,47). Зауважимо, що високі показники за даною шкалою свідчать про витонченість, романтичність, багату уяву, низькі – про твердість, суворість, мужність. Однак, дослідники, що працювали за даним тестом, стверджують, що особистісні риси, які корелюють за даною шкалою, мають прояви за умови зніженого виховання типу гіперопіки. Можливо, бажання дитини змінити стан здоров'я є наслідком саме такого типу виховання. Звернемо увагу й на те, що тема «пишаюся особистими рисами» корелює з темою «пишаюся своїми здібностями». Таким чином можна зробити висновок, що прийняття власної особистості у молодшому шкільному віці, радше за все, найтісніше пов'язано з успішністю дитини у певному виді діяльності, найчастіше, навчальній. За умови усвідомленні власної успішності в діяльності дитина приймає власну особистість навіть за умови того, що може недостатньо комфортно почувати себе серед однолітків (має небагато друзів або ж не має їх зовсім).

Аналіз наступних кореляційних зв'язків багато в чому підтверджує нашу думку. Тема «пишаюся своїми здібностями» позитивно ко-

релює з «пишаюєь особистими рисами» (0,41), «пишаюєь своїми знаннями» (0,46), «змінити власні здібності» (0,47), «змінити – мати більше друзів» (0,49). Отже, можливість позитивно оцінити себе, своє життя у дітей молодшого шкільного віку, насамперед, з'являється за умови успішності у навчальній діяльності. Поряд з цим виникає прагнення до самовдосконалення (змінити власні здібності).

Нам видалося доцільним зупинитися також на аналізі кореляційних зв'язків з темою «пишаюєь своєю зовнішністю». Дана тема позитивно корелює з «невідповідністю розповіді заданій темі» (0,53), небажанням дитини щось змінювати «нічого не хочу змінювати» (0,51), бажанням «змінити ставлення до себе батьків» (0,41) «загальною кількістю речень» (0,60) та негативно корелює зі шкалою «врівноваженість/збудливість» (-0,60). Встановлені кореляційні зв'язки приводять до висновку, що тема «пишаюєь своєю зовнішністю» може з'являтися в розповідях за умови невизначеності у ставленні до себе та подій власного життя. Адже, з одного боку, дитина нічого не хоче змінювати в своєму житті, з іншого – бажає змінити ставлення до себе батьків. Крім того, дані розповіді часто не відповідають заданій темі і разом з тим, досить поширені. Можливо, велика кількість речень в тексті, який не завжди відповідає темі є одним із захист них механізмів, що формуються у дитини.

Є ще дві теми, які розкривалися в дитячих наративах, і на яких нам би хотілося зупинитися – «пишаюєь матеріальним забезпеченням» та «пишаюєь своїми досягненнями в комп'ютерних іграх».

Чинник «пишаюєь матеріальним забезпеченням» позитивно корелює зі шкалами «боязкість/сміливість» (0,49), «заклопотаність/легковажність» (0,47), та чинником «пишаюєь своїми батьками» (0,44). Шкала «боязкість/сміливість» є компонентом екстраверсії-інтраверсії дитини. Високі оцінки за даною шкалою свідчать про те, що дитина легко і сміливо вступає у контакт. Низькі показники характерні для дітей, що відчувають незручність та невпевненість у спілкуванні, уникають його. Ми припускаємо, що діти, яким властиві перераховані риси, іноді схильні більше уваги звертати на матеріальне забезпечення сім'ї («мої батьки багато заробляють», «є нова машина», «є квартира», будь-яка побутова техніка, що описується в деталях, найновіші мобільні телефони тощо). Зауважимо, що в нашому дослідженні високих показників за даною шкалою не спостерігалось. Таким чином, на матеріальне забезпечення сім'ї більше уваги звертають діти, які досить невпевнено почувають себе у ситуації спілкування.

Аналізуючи прояв показника «заклопотаність/легковажність», ще раз звернемо увагу на те, що діти з високим показником за даною шкалою виховуються у міцних стійких родинах, низький показник з'являється у

дітей із неповних, конфліктних або нестійких сімей. У першому випадку можна припустити, що матеріальне забезпечення є однією з цінностей сім'ї, в другому – що, звертаючи увагу на матеріальне забезпечення, дитина своєрідно компенсує дисгармонійні стосунки у сім'ї. Крім того, за умови матеріального забезпечення сім'ї дитина пишається своїми батьками.

Тема «пишаюсь своїми досягненнями в комп'ютерних іграх» негативно корелює зі шкалою «низька/висока сумлінність» (-0,49). Якщо врахувати, що оцінка за цією шкалою характеризує включення дитини у систему цінностей дорослих, що в період дитинства, насамперед, залежить від шкільного оточення, то можна припустити, що втеча в світ комп'ютерних ігор пов'язана з тим, що дитина некомфортно почуває себе у шкільному світі (у стосунках з вчителями, однокласниками). Внаслідок цього система цінностей дорослих не є для неї значимою. Вона знаходить для себе іншу систему цінностей, в площині яких дитина може почувати себе успішною.

Наостанок наведемо відсоткове співвідношення тем, яка розкриваються в дитячих наративах відносно того, чим пишається дитина у своєму житті (Таблиця 1).

Таблиця 1

Відсоткове співвідношення тем, яка розкриваються в дитячих наративах відносно того, чим пишається дитина у своєму житті

Зовнішні чинники:		Внутрішні чинники:
матеріальне забезпечення – 20%		особистими рисами – 20%
маю домашню тварину – 36%		своїми здібностями – 40%
маю друзів – 6%		спортивними досягненнями – 20%
проживаю у Києві – 8%		своїми знаннями – 8%
допомагаю рідним – 8%		свою зовнішність – 16%
		тим, що я українець – 12%
		досягненнями в комп'ютерних іграх – 8%
	Третьою особою (як правило, рідними)	
	своїми батьками – 56%	
	досягненнями брата чи сестри – 28%	
	своїм класом – 8%	
	дідусям чи бабусею – 12%	
Не пишаюся нічим – 8%		

Перш ніж проаналізувати другу частину дитячих наративів, а саме «що б мені хотілося змінити у своєму житті», проаналізуємо частоту тем, що зустрічалися у другій частині дитячих розповідей (Таблиця 2).

Таблиця 2

Частоту тем, що зустрічалися у другій частині дитячих розповідей

Зовнішні обставини:		Внутрішні чинники:
матеріальне забезпечення – 8%		власні риси – 32%
екологію – 12%		успіхи в навчанні – 12%
стосунки між батьками – 12%		стан здоров'я – 8%
економічну та соціальну ситуацію в країні – 8%		
мати домашню тварину – 8%		
	Стосунки з оточуючими	
	стосунки з братом чи сестрою – 20%	
	ставлення до себе батьків – 16%	
	стосунки з близькими та рідними – 12%	
	мати більше друзів – 8%	
Нічого не хочу змінювати – 12%		

На наш погляд, немає потреби детально аналізувати кореляційні зв'язки, оскільки частково вони вже були описані в першій частині статті. Тому ми обмежимося лише загальними висновками щодо аналізу другої частини дитячих текстів.

Перш за все, варто зупинитися на описаному бажанні дитини змінити ставлення до себе батьків. Дані тексти відрізняються досить великою часткою речень щодо бажання змінити щось у своєму житті. Бажання дитини змінити ставлення до себе батьків тісно пов'язано з бажанням змінити свої успіхи у навчанні. Дитина пишається, як правило, не собою, а третьою особою: досягненнями брата чи сестри, дідусем чи бабусею. Щодо власної особистості увага звертається на свою зовнішність («пишаюсь своєю зовнішністю») та допомогу дитини рідним («пишаюсь, що допомагаю рідним»). Таким чином, ми знову повернулися до висновку про те, що певна неуспішність дитини у навчанні призводить до неприйняття власної особистості, що висновлено у бажанні змінити

ставлення до себе батьків, свою неуспішність та в описі не власних досягнень. Однак, завдання, що обмежене певною інструкцією, примусило дитину шукати ті моменти у житті, завдяки яким вона могла б почувати себе більш успішною, а можливо, і прийнятою («пишаюсь власною зовнішністю», «пишаюсь, що допомагаю рідним»).

Є ще один момент, який стосується сім'ї, на наш погляд, є досить вагомим. 12% досліджуваних у своїх розповідях виразили бажання змінити стосунки між батьками. Даний чинник позитивно корелює зі шкалою «самовпевненість/ гордовитість». Кореляційний зв'язок дає нам змогу зробити висновок, що дитина досить глибоко переживає негаразди між батьками, що іноді може призводити до неврозу, депресії, психічної травми. Позитивна кореляція спостерігається також з показниками «пишаюсь своїм класом», «кількість речень, що розкривають тему, чим я пишаюсь». Можна припустити, що переживаючи дискомфорт у сім'ї, дитина намагається для себе знайти те соціальне середовище, у якому буде почувати себе комфортно. Зауважимо, що частина дітей за даних умов не висловлювали бажання щось змінювати в своєму житті, адже є Бог «і він бачить, хороші чи погані вчинки робить людина».

Чинник, що відображає бажання змінити стосунки з братом чи сестрою негативно корелює з показником «пишаюсь своїми батьками». Це наштовхує на думку, що радше за все батьки не регулюють взаємини між дітьми у сім'ї або ж не звертають на це належної уваги. Або ж навпаки, перекладають провину за якісь ситуації на одну дитину. Це викликає у дитини молодшого шкільного віку не лише внутрішній опір, але й призводить до негативної оцінки власного «Я» і подій власного життя, що в нашому випадку виражено у темі «не пишаюсь нічим». Знову ж таки, ми повернулися до сімейної ситуації, за якої у дитини може формуватися негативна самооцінка та з'являються перші ознаки емоційно-негативного наративу.

Крім бажання дитини змінити щось у сімейній ситуації, увага також зверталася на зміни певних зовнішніх, зокрема, соціальних обставин. Так бажання змінити екологічну ситуацію позитивно корелює з темами «змінити економічну та соціальну ситуацію в країні», «пишаюсь, що я українець» шкалою «боязкість/смівливість» та негативно зі шкалою «розслабленість/напруженість». Встановлені кореляційні зв'язки призводять до висновку, що ступінь товариськості дитини, бажання (чи його відсутність) вступати у контакт впливає не лише на взаємини з ровесниками, але й на формування певної соціальної позиції дитини. До речі, досить активної соціальної позиції. Зауважимо, що у таких дітей емоційна сфера не обумовлює певні прояви особистості.

Наостанок, зупинимось на показнику «нічого не хочу змінювати». Позитивну кореляцію даний показник має з чинниками: «пишаюсь своїм класом», «пишаюсь своїми знаннями», «пишаюсь, що маю друзів», «пишаюсь своїми батьками», «пишаюсь своєю зовнішністю», «небажання змін, пов'язано з вірою в Бога», «загальна кількість речень». Негативна кореляція була встановлена з показником «кількість речень, що розкривають тему, що я хочу змінити» та шкалою «врівноваженість/збудливість», що виявляє тенденцію відповідати неспокою, збудженням, надто сильно реагувати на зовнішній подразник. Таким чином, небажання дитини щось змінювати в своєму житті у даному випадку, на наш погляд, пов'язано із задоволенням важливих потреб дитини: потреби у визнанні, потреба у любові та повазі, потреба у спілкуванні, успішність у навчанні, як ведучій діяльності у молодшому шкільному віці. Крім того, діти, які у своїх розповідях не бажали нічого змінювати, емоційно стабільні та в меншій ступіні, ніж однолітки, залежать від зовнішніх впливів. Зовнішні подразники не викликають у них неспокою, збудження, сильних емоційних переживань. За таких умов дитина схильна емоційно-позитивно оцінювати власну особистість та життєві події.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, зауважимо, що:

- При задоволенні потреби у визнанні, повазі та успішності у навчальній діяльності дитина породжує емоційно-позитивний тип нарративу. Крім того, породженню емоційно-позитивного типу нарративу сприяють такі особистісні прояви як емоційна стабільність дитини, невираженість рис, що свідчать про схильність до маніпулювання оточуючими.

- У молодшому шкільному віці починає формуватися ставлення до себе як до члена суспільства. Однією з умов формування соціальної складової самосвідомості є включення у систему цінностей дорослого світу та прийняття цих цінностей. Як правило, такі діти сприймають і виконують прийняті і схвалені норми поведінки, відрізняються відповідальністю та сумлінністю. За наявності даних особистісних проявів дитина також схильна породжувати емоційно-позитивний тип нарративу.

- За умови переживання дискомфорту у таких визначальних соціальних сферах, як сім'я та школа дитина молодшого шкільного віку може породжувати амбівалентний тип нарративу. Крім того, в текстах виражено бажання змінити ставлення до себе оточуючих та схильність дитини наділяти позитивними рисами значимих інших (окрім батьків), а не себе. Разом з тим, за таких умов дитина стверджує, що «їй нічим пишатися у собі», що, на нашу думку, є показником неприйняття власного «Я». Серед особистісних рис, що впливають на породження даного типу нарративу можна виділити емоційну нестабільність дитини, пере-

живання стану збудження, можлива наявність невротичного стану або переживання психічної травми. З іншого боку, може спостерігатися вираження спокою, млявості, певної флегматичності.

- Схильність до породження емоційно-негативного типу наративу обумовлена як особистісними особливостями дитини (лабільність нервової системи, емоційна нестабільність, тенденція відповідати неспокоєм збудженням, надто сильно реагувати на зовнішні подразники, можливо, схильністю до аналізу подій, що відбуваються), так і зовнішніми чинниками (стосунки в сім'ї, успішність дитини у школі).

Таким чином ми здійснили спробу прослідкувати вплив особистісних рис дитини на усвідомлення власного досвіду. Однак вкотре ми дійшли висновку, що провідну роль, як у формуванні особистості дитини молодшого шкільного віку, так і у формуванні її ставлення до себе, оточуючих, подій власного життя відіграє два соціальних середовища – сім'я та школа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологическая энциклопедия. Психология человека от рождения до смерти: [под общей редакцией А.А.Реана]. – С-Пб.: «прайм-ЕВРОЗНАК» Издательский Дом «НЕВА», М.: «ОЛМА-ПРЕСС», 2001. – 854 с.
2. Коробко С. Робота психолога з молодшими школярами. Методичний посібник./С. Коробко, О.Коробко. – К.: «Літера ЛТД», 2008. – 414 с.